

439

№ 411.

479

П. Костенко.

ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ПЕРЕДІСТОРИЧНІМ РОЗВИТКУ.

Ціна 10 центів.

Накладом
"УКР. РОБІТНИЧИХ ВІСТЕЙ"
Вінніпег, Ман., Канада.
1923.

П. Костенко.

ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ПЕ- РЕДІСТОРИЧНІМ РОЗВИТКУ.

Накладом
"УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИЧИХ ВІСТИЙ"
Вінніпег, Ман., Канада.
1923.

ПРО ПЕРВІСНЕ, НЕОРГАНІЗОВАНЕ ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО.

Про первісне, передісторичне життя так званих історичних народів ми маємо дуже мало певних звісток, так що, наколи-б довелось обмежитись тільки тими звітками, нам, можливо, ніколи не вдалось би представити не то що вичерпуючого, але навіть приблизного образу первісного людського суспільного життя. Та в допомогу нам приходять тут студії над примітивними людськими скупинами й племенами, що — або живуть ще й до нині, або жили ще якихось сто-двіста років тому. Досліджування життя Індіан Північної Америки, малорослих племен Центральної Африки, різних Австралійських племен, племен Північної Індії, Чукчів, Ескімосів, нарешті досліджування життя “нововинайдених” найпримітивніших людських суспільств — Ведда на Цейлоні, різних племен Маляки, Суматри та Целебеса, — що припало на останні два десятиліття минулого ХІХ століття, — дали дуже багатий матеріал про передісторичне людське життя. Правда, що

що до деяких примітивних племен ще не з'ясовано питання, чи маємо тут до діла з первісним примітивним життям, чи може з упадком колись вищого культурного і соціального стану. Але це не зменшує ваги тих спостережень, які зроблено над життям тих примітивних людських скупин.

Скажемо тут кілька слів поро життя диких *Ведда* на Цейлоні та примітивних племен внутрішньої Маляки, які видаються найбільш примітивними з усіх досі знаних диких племен: бо ті й інші не вийшли ще зі стадії “деревланної” культури, не навчилися вживати каменя.

Ведда нараховувалось по переписку 1881 року всього 2,228 душ. Вони ще не мають постійного життя: літом спинають собі куріні, від негоди-дощу ховаються в природних кам'яних печерах. Правдивої одежі не мають: носять фартушки. Весь час мандрують по певній території. Головні форми продукції — полювання за диким звіром і збирання диких овочів, коріння, насіння, листу, меду. Звідси мішана пожива — м'ясо і рослинна їжа. Все знаряддя і зброя вироблена з дерева, коли не рахувати запозичених в більш культурних сусідів залізної сокири і стріли з залізним кінцем, кам'яних виробів немає.

Живуть Ведда окремими моногамними (парнимі) семьями. На чоловіках лежить ловецька робота, на жінках збирання рослинної поживи і домашнє, родинне господарство, яке ведеться відокремлено навіть і тоді, коли кілька родин живе в печерах спільно. Окремі родини мають свої відокремлені ловецькі ділянки. Часом такі ділянки мають не окремі родини, а групи їх.

Довгі віки таке примітивне господарювання цілком задовольняло примітивні потреби Ведда. Не було організованого суспільного господарства — не витворилось і організованих форм суспільної організації. Просте співробітництво в продукції тільки що почало витворюватись. Добування меду в скалах — робота досить складна і небезпечна — провадиться Ведда спільно. Добутий мед ділиться нарівно між окремими родинами. Та вже таке просте і часове співробітництво вимагає своїх, хоч і простих і також тимчасових, організаційно-суспільних форм: операцією здобування меду і поділу здобутого завідує обраний при цій нагоді старший.

Отже Ведда не мають постійної суспільної організації, але мають її вже в потенції, коли можна так висловитись. В разі потреби окремі

родини об'єднуються в групи, висуваючи наперед на той час старшого, ватажка, чи заступника.

Примітивним, неорганізованим формам продукції відподає примітивна, бідна психологія Ведда. Ведда не витворили своєї мови і говорять запозиченою в більших культурних сусідів. Вони зовсім не вміють рахувати. Не мають жадних релігійних представлень. Вони надзвичайно консервативні, цупко держаться форм свого примітивного побуту, неохочі до чогось нового, намагаються оберегти себе від яких би то не було сторонніх впливів, хоч в той же час мають мирну вдачу і бороняться більше пасивно, мандруючи від ворогів на нові місця.

Подібні форми пожиття мають і примітивні племена внутрішньої *Маляки*... Вони також мандрівні ловці й збирачі, які не мають постійних осель і звичайно не залишаються на однім місці більше як 3—5 день. Перебувають в часі дерев'яної культури. Чоловіки пильнують ловецтва, жінки збирають рослинну їжу, готують страву, виробляють різні річі з кори та лика.

Родини моногамні (парні). Кожна родина веде своє родинне господарство відокремлено, але окремої ловецької території не має. Тери-

торія належить всім — тоб то ґрупам родин, які об'єднуються то кривними зв'язками, то життям в спільних курінях.

Як і Ведда, так і в племен Маляки вже існують форми простого співробітництва, які привели до витворення елементарних суспільних форм. На чолі ґруп родин стоять старшини (з віку чи з здібности): вони керують процесом спільної продукції і все здобуте розділюють рівно між членами своєї ґрупи. Але старшинські функції існують більше в потенції. Процес організаційний рідко відокремлюється від праці виконавчої, а тим самим трапляється рідко нагода для виявлення старшинського авторитету. Зв'язків між окремими ґрупами родин немає. Побут мирний.

Психологія примітивних племен Маляки такаж убога, як і психологія Ведда.

Чи можна описані тут форми життя найбільш примітивних людських скупин вважати єдиними, через які в свій час проходили всі людські суспільства? Позитивна відповідь на поставлене питання хоч і упрощувала би значно справу, однак не була би ґрунтовно оперта на всій сумі даних про форми примітивного людського життя. Вже по аналогії з життям звірів маємо підставу думати, що в са-

мім початку людське суспільне життя визначалось певною різнородністю форм. Та инакше і не могло бути. Форми суспільного життя визначаються нині, а ще в більшій мірі визначались на світанку людського суспільного життя, формами суспільної боротьби з природою в широкому розумінню слова — чи формами продукції — в тіснішому, а ці останні залежали, в першу чергу, від різноманітних природничо-географічних умов, в яких жили відокремлені одна від одної людські скупини.

Так, що до форм родинного життя, то можна зауважити наступне: моногамна, парна родина могла існувати не всюди. В деяких людських скупинах, чи в одній і тій же в різні часи, в залежності від змін в формах боротьби за існування, за прогодування дітей, могла існувати материна родина — і таки дійсно існувала, коли мати могла власною працею, без помочи батька, прогодувати дітей (матріархат); могла існувати родина зложена з батька, і кількох жінок та дітей, при чому батько ставав на чолі родини, мав над нею владу, виступаючи в ролі “патріярха” (полігамія); нарешті могла існувати і поліандрія (кілька чоловіків з одною жінкою, коли через щось не вистарчало жінок). При певній рівновазі продукційності праці чоловіка й жінки держиться моно-

гамічна семья. Коли ж чоловік починає продукувати більше ніж жінка, або навпаки, — отже коли економічна рівновага семі порушується, тоді витворюється ґрунт для полігамії, або для поліандрії.

Більші скупини людей так само могли вести до створення лише нестійких ґруп моногамних родин, як в названих вище прикладах. При істнуванні великих полігамних родин ці родини могли розростатися в так звані патріархальні родини, далеко більш спаяні, ніж хвилове об'єднання парних, моногамних родин. При об'єднанні ж таких родин в одну ґрупу, могла витворитись ще більш організована людська суспільність — скупина, особливо коли на чолі її став старший з усіх голов окремих родин — патріарх в ширшому значінню слова. Та й ґрупи моногамних родин могли під ріжними впливами, а особливо під впливом кривного споріднення між окремими родинами, перетворитись в стійкіші суспільности, в так звані роди. В ріжних обставинах ріжними шляхами доходило людство до ліпших доцільніших форм боротьби за істнування, а тим самим і до ріжних, доцільніших в кожному випадку форм суспільного співжиття.

Не підлягає сумніву, що перехід людських скупин до простого співробітництва в боротьбі

за існування був першим рішачим ступнем в напрямку перетворення тих скупин в організовані суспільства.

Розмноження людей, умови добування їжі, які вимагали об'єднання людських сил, спільне користування вигідними для життя природними житлами — великими печерами, нарешті потреба оборони від хижих звірів, а потім, при розмноженні людей і від сусідніх, чужих, ворожих людських скупин, — все це вело до простого співробітництва і витворення певних організаційних форм його, хоч би і непостійних.

Так, північно-американські *Індіане* в лісу живуть відокремленими родинами, а в степах — де вони ловлять буйволів — незмінно збиваються в ширші групи. *Африканські примітивні племена*, живучи, звичайно, окремими (моногоамними) родинами, для ловів на антеллоп збиваються в певні групи.

А від таких груп, від простого співробітництва — прямий шлях до більш різкого і стійкого відмежування в продукції організаційного процесу від виконавчої праці, а тим самим до створення стійкіших організаційних суспільних форм, — шлях до переходу до вищих форм суспільної організації — родової чи племінної.

Резюмуючи та узагальнюючи сказане вище про первісне, неорганізоване суспільство, може-

мо сказати: первісні людські суспільні скупини в кілька чоловік, чи в кілька десятків чоловік об'єднуються а) спільною територією, на якій провадять своє ловецько-збирацьке життя, б) кривими зв'язками, в) спільною продукцією коли не всіх, то хоч частини потрібних для прожиття продуктів і нарешті, г) витвореними в процесі цієї спільної продукції моментами присохольогічними, в першу чергу зародками мови (яка являється одною з самих важких ідеологічних організаційних форм).

На полювання, рибальство та збирання овочів диких рослин йшов весь час первісної людини і всі її сили. Праця не витворює додаткових продуктів понад тими, що потрібні для життя; навпаки, вона (праця) так мало продуктивна, що людина поспіль голодує, веде саме злиденне, примітивне життя. Серед таких обставин, очевидно, визиск людини людиною є неможливий, бо немає додаткових продуктів (додаткової праці).

Примітивність господарської діяльності з майже зовсім нерозвиненою технікою, творила дуже невеликі по своїх розмірах і примітивно організовані суспільства-скупини. Ловецтво, збирання плодів диких рослин не могли вести до великого скупчення людей на певній те-

риторії, і тому первісне неорганізоване суспільство, цілком природно, обмежувалось малими групами-скупинами.

В первісній людській суспільності існувало, як ми вже сказали, тільки просте співробітництво, коли не рахувати того елементарного поділу праці, який повстав на ґрунті біологічних різниць між людиною і жінкою і який вів до того, що чоловік більше займався ловецтвом, а жінка збиранням овочів та домашнім, родинним господарством. Здобуте спільно — поділялось рівно між всіма членами групи. Здобуте індивідуальними зусиллями, чи вироблене в родині — споживалось звичайно в межах родини. Власності не було ні індивідуальної ні навіть групової. В сім періоді людського життя помічаємо тільки початок індивідуального освоювання річей індивідуального користування. Ловецькою територією, спільними печерами то що просто користуються в часі мандрівки. Людської індивідуальності в модернім розумінню слова не існувало через примітивність психології первісної людини.

Що ж здвинуло цю первісну людську неорганізовану суспільність з мертвої точки, що роздвинуло її рямці, поглибило її соціально-економічне життя? Звичайно, не свідомо люд-

ська воля, яка тільки-но починала жевріти, а голод, боротьба за існування — за прогодування і продовження роду примушували цю суспільність робити далші повільні ступні по шляху поступу. Довга нерухомість форм продукції вела, при розмноженні людності, до перелюднення. Повставала примара голоду і примушувала вишукувати нових способів господарювання, примушувала до технічного поступу—витворення з дерева простішого знаряддя та зброї. А ті нові способи продукції вносили новий елемент в життя первісного суспільства, збогачували його психіку, вели до витворення мови, подвигали його матеріальний та ідеологічний розвиток наперед.

Потреба переселення на нові простори — нові терени для продукції — вела до сутичок, війн між окремими людськими групами. В убогу свідомість первісної людини ці війни, разом з іншими новими способами хазяїнування, вносили нові елементи, будили, ворушили нерозвинений людський розум, вели до створення нових, тривкіших форм суспільного життя.

І. ПЛЕМІННО-РОДОВИЙ КОМУНІЗМ.

Вся дотеперішня “писана” історія людства — є історія боротьби суспільних клас. Ся історія найбільш цікавить робітничу класу, бо дає дуже багатий матеріал до зрозуміння єства суспільної організації взагалі і теперішньої — капіталістичної зокрема. Але і “неписана” історія людських суспільств — так звана передісторія людства — має не малий інтерес, особливо у тій частині, яка показує, як первісне неорганізоване людське суспільство-скупина перетворилось у класове суспільство.

Науковими дослідками встановлено, що перехідною формою від первісної людської скупини до класового суспільства були *племінно-родові чи племінні громадські форми*. Але питання про те, яким шляхом доходило первісне неорганізоване суспільство до тої суспільної організації, яка зветься племінно-родовим, чи племінним суспільством (про яке ми вже маємо багатий матеріал, як з історичних жерел, так і з дослідів над ще і нині живучими численними дикими племенами)! чи шляхом витворення родів, які потім перетворювались об'єднуючись

в племена, чи шляхом безпосереднього перетворення людської скупини в племя, яке потім в своїм дальшій розвитку розпадалось на окремі роди, а ці останні, в свою чергу, в наслідок довгого розвитку знов тісніще об'єднувались, даючи тісніще, високо організоване племя вже на межі до державної організації — питання це формально досі не вирішене. Можна собі мислити, по тих відомостях, які маємо, що міг існувати той і інший шлях. Хоч досі вважалося, що нормальним шляхом було витворення родів, які, розростаючись, з одного боку розпадались на громади (села), а з другого — об'єднувались в союзи — племена, та в пізніші часи думка дослідників схиляється більше до того, що в натуральнім процесі вищою формою, в котру переходить первісне неорганізоване людське суспільство, являється мабуть племя, в середині котрого кристалізуються різні групи-роди чи громади; хоч з рештою, могли відбуватись паралельно і обидва процеси.

Та при всіх цім ми повинні мати на увазі, що в безконечно-довгій періоді племінно-родового життя, процес витворення організованого племінно-родового суспільства міг переходити кілька повторюючихся стадій: племя могло розпадатись на родові групи, родові групи знову

обеднуватись в племя і так кілька раз, в залежності від мінливості форм боротьби даної людської скупини з природою, в звязку з війнами, розселенням та переселеннями.

В основі цього періоду людського суспільного життя лежить широко розвинене просте співробітництво, елементарний суспільний поділ праці і продуктів на комуністичних основах.

Хоч і як тяжко було первісному чоловікові підмітити причинову звязь між явищами в оточуючій його природі, проте він мусів врешті помітити, що з зерна того плоду, який він з'їдав, виростає рослина і приносить новий плод. А коли помітив, то вже стояв на шляху до організації хліборобського господарства в самій примітивній його формі. Вкидав зерно в землю, копирсаючи її руками, палкою, суком; збирав плод, який виростив сам, свідомо, після своєї волі. Так було довершено велике завойовання людського розуму, зроблено було величезний поступ. Честь тут належить по всій видимості жіноцтву. Це певно вони — жінки почали пересаджувати в сусідство своїх курінів рослини зі зїдобним корінням, листям, зерном; засівали цим зерном ділянки землі, вирощували його, збирали в більших масах, розтирали на камінних зернотерках, які згодом виробляються в ручні жорна.

А в парі з початками хліборобства (пізніше чи ранше, в залежності від природніх умов, в яких жила та чи інша людська скупина) йшло й друге завойовання: приучення худоби і використання її в господарських цілях — примітивне скотарство. Першою була собака, одомашнена дуже рано, помічниця чоловіка на ловах. Потім одомашнюється вівця, коза, свиня, ще пізніше корова і так далі. Люде мають вже в більшій кількості м'ясо. Користуються вовною і шкірою домашньої худоби, а потім її молоком.

На огнищі з'являється каша, куліш, печене м'ясо.

Маючи досить поживи, люде вирощують більше дітей, мають змогу жити великими сім'ями, не розбіраючись нарізно, як в минулім ловецько-збірацькій періоді.

Одні племена починають вести осіле хліборобське життя. Інші протягом віків кочують зі своїми стадами, одночасно засіваючи землю на терені своїх тимчасових стоянок потрібним зерном. Осілі племена побічно приручують звірят, птиць. Творилась комбінація рільництва зі скотарством, творились нові форми господарства, повставала нова, складніша продукція, яка робить людське життя більш забезпеченим,

людську працю більш продуктивною. Від деревляної культури люде переходять до камінної. Починають їздити на конях, оленях, верблюдах. Зносини між окремими людськими скупинами полекшуються. Виростає завязок ширшого суспільства.

З цього часу людина може продукувати більше, ніж споживає: родиться *додаткова праця, а з нею і додатковий продукт*. Суспільний поділ праці поглибився, а в звязку з цим і самий господарський процес став складнішим. *Виникла потреба в особливій формі господарської діяльності, в особливій праці, метою якої була організація продукції*. В кожній організованій людській групі організаційна діяльність відокремлюється від технічно-виконавчої і стає спеціальністю чи найбільш досвідчених, чи найстарших членів суспільства — батьків, старшин, патріархів, ватажків. В сфері продукції повстає власть — наказ і виконання. Повстає організоване племінно-родове суспільство, яке одночасно скріплюється і моментами психологічними — мовою, зародками спільних обичаїв, магічно-релігійних представлень, — витвореними на ґрунті суспільної, гуртової праці.

Одначе в цій стадії розвитку додатковий продукт і відокремлення організаційної діяль-

ности від технічно-виконавчої ще не ведуть до соціально-економічної нерівності і визиску. Здобуте спільними силами поділяється (розділяється) між учасниками продукційного процесу. Спільна, гуртова, громадська робота і співжиття в спільних помешканнях дуже поширені; все це разом з рівномірним поділом здобутих продуктів між всіма учасниками продукційного процесу, надає цій добі племінно-родового життя *комуністичний характер*. Ось кілька прикладів зі спостережень над життям деяких диких племен.

У бразилійських Індіан рибалять на спілку і потім ділять уловлене нарівно між усіма учасниками. Так само спільними силами відбуваються лови на звірят, які тягнуться часом по кілька тижнів. Коли комусь пощастить одинцем уловити щось більше, всі члени групи збираються і розділюють здобич на частки між всіма. У Індіан Північної Америки лови на буйволів велись обов'язково колективно, після докладно виробленого порядку. Лови рішались на раді племені. У сибірських племен подібне значіння має полювання на оленів. Убитих ділять рівно на всіх учасників. У Тунгузів і Якутів на літнє полювання на диких оленів ходять тільки найбільше зручні ловці, але те, що

вони здобувають, розділюється між цілим табором. У австралійських племен існує дуже дрібязкова регламентація розділу здобичі між компаньонами і родичами. У Бурятів, коли когось доведеться зарізати барана, то м'ясо розділюється між членами цілого улуса, які прийдуть на спільну трапезу.

Хліборобська культура, ще в більшій мірі ніж рибальство, ловецтво та скотарство, веде в цій стадії людської культури до колективістичних форм в продукції й поділі. Розчищення ґрунтів під ріллярні культури, підготовлення ґрунту (копачем та мотикою) під посів зерна і, само собою розуміється, охорона цих ґрунтів провадиться спільними силами племені-роду. Врожай збирається спільними силами (переважно жіночими) і — або розділюється на основі комуністичного принципу, або зберігається, як спільний запас, з якого черпає кожна семья в міру потреби, або нарешті, споживається в спільнім комуністичнім господарстві. Подібні форми ріллярної продукції стрічаються, приміром, у різних індіанських племен і повторяються в різних кінцях світу. Спільна хліборобська праця й переховування продуктів її в спільних громадських маґазинах, звідки кожна семья брала потім собі в міру потреби, була

широко практикована у Індіан Північної Америки. В каліфорнійських Індіан а також в племен Купу в північній Індії було констатовано таку саму форму рільничої продукції. Негри Конго, зібравши спільними силами весь урожай і відділивши з нього певну порцію для ватажка, а також другу на насіння, решту розділювали між хатами по числу мешканців-їдців в кожній хаті. Оралось і засівалось поле спільними силами жінок. В інших випадках спільна праця в хліборобстві набирає форм “толоки”: одна родина помагає другій, одна громада, рід, село — другому.

Як ми вже говорили, в цій стадії ще не існує класовий поділ і соціальний визиск. Ватажки родів-племен правда ведуть вже дещо відмінне від інших членів групи, більш догідне життя, одержують дещо більшу пайку, але все те не веде ще до визиску. Всі члени родини почувають себе рівними. В суспільній психології панують альтруїстичні, “братерські” настрої. Цьому не перешкаджає наростання почуття приватної власности на рухомі річі власного вжитку.

В племінно-родовому комуністичному суспільстві назрівають на ґрунті вказаних форм продукції поволі одночасно елементи майбут-

нього права приватної і публичної власности, ці дві пізніше так розбіжні тенденції. Обтесавши власними руками камінь для мотики, сокири, чи ножа, вбивши звіря, зібравши з нього власними руками шкіру, висушивши її і пристосувавши для покриття свого тіла, зробивши собі стрілу, човна і так далі, первісна людина поволі приходить до думки про особисте привласнення тих річей, до вироблення яких вона приклала особисто своїх індивідуальних зусиль. Індивідуальне привласнення впливає з індивідуальної праці, ґрунт для якої утворювався розвитком суспільних продукційних сил. Коли при виробленню того чи іншого предмету до особистих зусиль людини приєднується допомога близьких їй людей, — добуті предмети вже не стають приватною власністю. Докази іменно такого походження первісних елементів приватної власности дають досліді над життям всіх племінно-родових суспільств в сучасному, історичні відомости про минуле життя багатьох сучасних культурних народів, пережитки їхніх звичаєвих прав (з'окрема південних Славян і старовинних Ірландців) то-що.

Елементом майбутньої колективної власности являється розвиток почуття спільного права на користування певною територією, побе-

режжям річки, чи моря, яку замешкує племя, рід, а також почуття права власності на стадо прирученої худоби в кочевих народів. Так само поширюється почуття колективної власності на спільні помешкання — зимовники, печери, великі куріні. Звичайно, це було дуже примітивне право власності, в якому виразно виступав тільки один момент — право на користування.

Колізію між елементами приватного і колективного права власності племінно-родове комуністичне суспільство намагається усунути точною реґляментацією можливих випадків неясного розмежування цих двох тенденцій (особливо це торкається різних випадків на полюванні за звіриною). Загалом же “правосвідомість” племінно-родового комуністичного суспільства стоїть на боці колективного, громадського права і поборює індивідуалістичні тенденції своїх членів.

Загальне піднесення продукції родить, як ми сказали вже, додаткову працю; додаткова праця дає додатковий продукт. Племя-рід розпоряджає вже певними запасами. А що ці запаси у різних груп чи родів, або й племен — різні, — в залежності від природніх умов, — починається цілком випадковий обмін лиш-

ками. Так повстає тенденція до незорганізованого суспільного поділу праці і до незорганізованого поділу продуктів, хоч племінно-родове господарство, натурально, витворює ще все само всі потрібні йому продукти. Одночасно ускладняється поділ продуктів в самім племінно-родовім, комуністичнім суспільстві. Організатор продукції — чи то ватажок, старшина племені, чи рада старших людей — переводить і їх поділ, уділяючи певну частину для споживання, другу для продовження господарства, третю відкладаючи в запас.

Племінно-родове комуністичне суспільство зробило великий ступінь наперед в напрямку створення нових форм суспільного життя, хоч ті форми є ще дуже убогими. Для прикладу спинимось тут на формах, витворених Ескімосами (арктична Америка і Гренляндія) та полудневими американськими Індіанами — племенами, які переживають стадію племінно-родового комуністичного суспільства.

Ескімоси живуть парними родинami; полігамія (многоженство) зустрічається дуже рідко. Родина носить ще сліди матріярхальності: здебільшого чоловік входить в сімю своєї жінки. Допускається обмін жінками в знак приязні. Життя раніш було кочове: плавали човна-

ми по воді, займаючись ловами; нині переходять до оселого життя. Політичної влади немає зовсім. Деякий моральний авторитет мають знавці та чарівники. При такій бідності форм громадського життя Ескімоси визначаються досить високо розвиненою психологією, наскрізь колективістичною.

Такі само убогі громадські форми здибуємо і у полудневих Індіан. Вони живуть селами. Племя не поділяється на роди. Родина моногамічна (парна); головою її являється чоловік, але він не має патріархальної влади над жінкою, з якою радиться у всім. Широко практикується вбивство старих, калік і передшлюбного приплоду. Політичної влади немає. Моральним авторитетом користуються “знахарі” та “старці”. Організації оборони немає і при нападі войовничих сусідів племя виявляє повну безрадість. Психологія наскрізь комуністична.

Наведених прикладів не можемо вважати характеристичними для цілої стадії племінно-родового комуністичного життя; такі форми могли бути початковими і мусіли розвиватись далі до вищих щаблів суспільної організації, відповідно до розвитку господарської техніки; — в противному разі племена з убогою го-

сподарчою технікою і убогими суспільними організаційними формами не могли встояти проти більш організованих, войовничих племен і певно вимірали. — Успіх такого розвитку залежав, як ми вказали вже вище, безпосереднє від розвитку форм суспільної продукції, *від швидкості відокремлення функцій організаційних від технічно-виконавчих*. Де таке відокремлення запізнювалось, де племя все ще обмежувалось лише простим співробітництвом, там не було матеріального субстрату для витворення вищих організаційних форм. Еволюція форм сем'ї (чому раніш дослідники помилково надавали дуже великої ваги) — відіграла при цім цілком підрядну роль, будучи сама функцією розвитку чи змін в формах продукції. На цім останнім ми ще спинимось пізніше.

І дійсно. Досліди над побутом примітивних племен, переведені в кінці XIX століття, виявили, порівнюючи, велике багатство, велику різнородність форм суспільного життя в добі племінно-родового комуністичного суспільства, форм, які побудовані вже на комбінаціях простого співробітництва з суспільним поділом праці. — З цих останніх особливо інтересним і важним являється відокремлення мужеського елементу й утворення спеціально-мужеських організацій.

Се відокремлення прямо чи посередно приймало все життя племені й наповнювало його своєрідним змістом певно довгі віки. Повставало воно на тлі спільної чоловічої праці й організації оборони племені. З часом до цих економічних мотивів прилучались моменти — ідеологічні, психологічні — релігійні та культурні ритуали, які набирали в своїй консервативності немов би самостійного значіння в процесі організації мужеських організацій.

Мужеські організації відіграють велику організаційну роль в процесі перетворення племені в тіснішу суспільну організацію. Так у *Масаїв* (войовничих семейств східної Африки), які є кочевим, скотарським народом, покоління мужеські організації, пристосовані до інтересів війни, являються основою племінної організації ще й нині, поруч з індивідуальною, полігамною патріархальною родиною і доволі високо розвиненою єрархією влади. Основою організації племені служать мужеські покоління організації також у войовничого африканського народу — *Зулу*, а також у австралійських і меланезійських племен. Пережитки їх знаходимо і в північно-американських *Індіан*. У *Меланезійців* мужеська людність переходить (спочатку, відповідно до віку, а потім, відповідно до

багатства родин) кілька рангів; ті чоловіки, котрі досягли вищих рангів, творять свого роду аристократичну верству. Таким чином рангові мужеські організації, будучи підпорядковані одна одній, творять сурогат влади (що особливо важно там, де вона не представлена ватажком, чи в іншій формі).

Зрештою, всі племена в процесі розвитку доходили до створення елементів політичної влади в формі особистої влади — старшинства чи ватажківства, або в формі колективній — ради старшин, або, нарешті в формі комбінації цих двох видів, з домішкою в багатьох випадках поколінних мужеських організацій.

Найвищого щабля досягла племінно-родова комуністична організація у *Індійських племен* Північної Америки, в тім часі, коли їх вперше відкрила європейська колонізація, особливо у *Ірокезьких племен*. Індійські племена дуже неоднакові по своїй величині: число душ в племені — від 2 тисяч до 25 тисяч. Розрісшись, племя розбилося на два-три чи й більше нових, споріднених племен. Всі племена складаються з родів (від 5 до 10 родів в племені). Умови ведення продукційного господарчого процесу викликали й зробили стійкою уже організаційну форму. Всі члени роду вважаються між собою

рідними, потомками одного батька, або одної матері, в залежності від того, чи діти рахуються до роду батька чи матері. Родн екзогамні — в своїм роді женитись не можна. Кожен рід має свою назву (імя родового тотему).

Рід вибирає на своїх зборах, в яких беруть участь чоловіки і жінки, свого старшину — сахема для цивільних справ, ватажків для військових і “сторожів віри” для справ культу і має право їх відставляти. Уряд сахема був звичайно наслідний: на вакансію помершого вибірався його родич. Ватажків вибіралось кілька — найбільш спритних та досвідчених, відповідно до особистих заслуг. Вони проводили військовими підприємствами, але поза тим особливого авторитету не мали. Сахеми до військових справ не втручались і мали здебільшого лише моральний авторитет. Справами культу завідували, як ми вже згадували, так звані “сторожі віри”, вибрані зборами роду з чоловіків і жінок. Збори роду рішення всі біжучі справи свого роду; через свого сахема і ватажків рід приймає участь у вирішенню справ цілого племені, на племінних зборах сахемів і ватажків (рада старшин племені).

Хоч продукція тут вже помітно індивідуалізувалась, все ж господарство роду перейнято

комуністичним духом: рід має спільне майно, до якого належать ґрунт, городи, житла, хоч би вони й були в індивідуальнім користуванні окремих членів роду. Через це рід наслідує майно по своїх померших, чи вибувших з роду членів; рід дає поміч і опіку своїм членам та обстоює їхні права.

Переходною організаційною формою між родом і племенем були якийсь час групи родів, так звані *фратрії*, але вони з часом утратили своє безпосереднє значіння організаційної форми в продукції й на довший час задержали за собою лише функції релігійно-громадські.

Племя творило вищу громадську організаційну форму. Його зовнішніми прикметами були: ім'я, діалект (мова), спільний культ. Його матеріальний субстракт творили: територія, на якій замешкувало племя і спільна продукція (між иншим — оборона тієї території від ворогів). Управляла справами племені *рада старшин* племені (сахемів і ватажків). Засідання її були відкриті. Кожний член племені, в тому числі й жінки (через оратора), могли забрати слово але рішали тільки сахеми і ватажки. Раді старшин племені належало право проголошувати війну і замиряти, вести переговори і укладати союзи з инши-

ми племенами, а також затверджувати та відставляти сахемів і ватажків, обраних родами.

У деяких племен був старший сахем для цілого племені, який репрезентував плем'я, особливо в ті моменти його життя, коли не могла виступити рада: натяк на організацію персональної влади.

Для спільної оборони, споріднені племена об'єднувались в союзи. Відомі *Союзи Ірокезьких* племен, племен Крік, Отава, Дакота, Актеків. Особливо досконалих, високоорганізованих форм набрав союз п'яти Ірокезьких племен, відомий під іменем *Ірокезької федерації*.

Племінно-родова організація північно-американських Індіан являється, очевидно, найвищою формою, якої могло досягти племінно-родове комуністичне суспільство в своїй останній вже перехідній до нового устрою стадії. Вряд чи інші народи переходили в своїм розвитку точнісінько такі форми, але що вони — ці форми — в основі і в головному були типовими для всіх людських суспільств, не підлягає сумніву. Подібні, хоч і менш досконалі організаційні форми переходили в свій час *Греки, Римляне, Германці, Слов'яне, Семіти, Китайці* і т. д.

Племінно-родове комуністичне суспільство пройшло в своїм розвитку дуже довгий і змін-

чивий шлях від примітивних форм суспільного життя, які зустрічаємо у Ескімосів та полуднево-американських Індіан, до Ірокезької федерації.

За цей час багацько змін зазнала і родинна форма пожиття. Спочатку чоловіки певно ханали собі жінок, потім викрадали (умичка), пізніше вимінювали на якісь річч, даючи за жінку викуп. Родина має то моногамний, то полігамний, то, нарешті, поліандричний характер. Там, де боротьба за існування тяжка, де перелюднення грозить племені голодом, розвивається поліандрія: кілька чоловіків, найчастіше брати, заводять собі одну спільну жінку. Коли жіноча праця в даних природних умовах являється малопродуктивною, жіночих новородків часто побивають, як непотрібний, обтяжуючий баласт. Навпаки там, де жіноче господарство розвивалось на стільки, що ставало головним джерелом прожитку племені: в таких обставинах розвивалась полігамія (як, наприклад, у ґабонських Негрів). Полігамія і поліандрія часом скомбінуються і переходять в групове подружжя (як, наприклад, гавайське подружжя — “пуналюа”). Загалом беручи, становище жінки підпорядковане чоловікові, хоч маються і такі племена, в яких жінки займали по-

зції голов родин і підпорядковували собі чоловіків.

В психологічній оцінці подружжя і родинного життя бачимо велику різноманітність: *суспільна психологія (ідеологія, мораль) намагалась пристосуватись всюди до економічної необхідності*, хоч і не завжди поспівала за тою необхідністю. Тимчасом як у одних племен родинне життя і великий приплід дітей оцінюється як велика заслуга перед племенем і богом, в інших — подружжя і родинне життя трактується як щось сумнівне з морального боку і як тягар. Проституція розглядається часто як річ богоугодна.

Суспільна психологія в племінно-родовім суспільстві дуже збогачується. Не казати вже про те, що певно, саме, в цім періоді твориться мова — цей основний суспільний зв'язок. Бідні перед тим — релігія культ примітивної людини, наповняються багатим і різноманітним змістом, особливо в зв'язку з почитуванням предків (великих організаторів) та з тотемним культом (культом спільного походження племені від якогось одного тотему, яким вважалась якась річ або звір зі зовнішнього світу). Розвивається багата система різних публичних відправ та церемоній. Знахорі, чарівники кристалізуються

в групу волхвів, поруч яких творяться релігійні товариства.

Релігія і культ скріпляють племінну консолідацію, освячують і прикрашають ті форми суспільного життя, які повстали поволі, так би мовити помацки — в процесі спільної боротьби з природою, в процесі організації продукції. Ідея тотемних заборон (табу) веде до розвитку обичаїв і створення моральних норм. В зв'язку з цим винтажються спеціальні організації (зародки майбутніх правних установ), які слідкують за тим, аби всі додержувались встановлених обичаїв та моральних норм, карають переступників (найчастіше виганяючи їх з племені — свого роду остракізм).

Вся психологія пересякнута в цій періоді комуністичним, колективістичним характером з домішкою авторитаризму. Для неї не існує ще людської індивідуальності: людська індивідуальність, її інтереси, її все буття покриваються інтересами, буттям колективу, цілого племені-роду. Племя цінить активних членів, котрі забезпечують йому існування — прогонування і оборону — головним чином мужеську людність. Мужеський елемент на певній віці вводиться в репрезентативні органи племені, посвячується в релігійне і гро-

мадське життя. В порівнянні з мужеською людністю, жіноцтво раз-у-раз трактується як щось менш варте і через це “недостойне” брати участь в громадсько-релігійнім життю.

Особливо легковажиться життя новородків, до котрих племінно-родове комуністичне суспільство ставиться цілком після господарського розрахунку. Запобігливий релігійний культ намагається при цьому підвести під таке відношення “божеські” основи: суспільна психологія починає сумніватися, чи можна новородків взагалі вважати людськими істотами, чи спочиває на них ласка божественних патронів племені, коли вони (ці новородки) ще не посвячені, не введені в різні релігійні організації. Відома ціла низка племен (вже так званих історичних народів), які забивали на смерть слабосилних, чи калікуватих дітей (Греки, Римляне, Німці, Слов'яне), або приносили своїх дітей в жертву богам (Євреї, Фінікіяне й інші). Досить широко розповсюджено побивання старих, не здатних до праці членів суспільства (між иншим, практикувалось і на Україні); часом з такого побивання витягались дальші господарчі консеквенції: забитих поїдали.

Тільки дальший розвиток форм суспільної продукції, зв'язаний з піднесенням продуктив-

ности людської праці, поволі згуманізував людську вдачу, психологію, витворив те, що ми нині називаємо людською індивідуальністю, навчив цінити індивідуальне людське життя. По мірі того, як ускладнявся процес продукції, набірав ваги життєвий досвід старих людей: вони, що правда, не могли і далі сами працювати, але могли дати цінну пораду молодшим. З другого боку — піднесення продуктивності праці, що йшло в парі з поступом техніки, творило додаткові продукти, які давали можливість, без шкоди для активної частини племені, прогородувати всіх нездатних до праці — як старих, калік, так і новородків. В звязку з цим релігійні системи залишали, хоч і поволі, свої сумніви що до приналежності новородків до людської породи і на-томісць приймалися до творення нових культів, освячуючих людину, людську індивідуальність, незалежно від її віку й участі в господарчій процесі.

Таким предствляється племінно-родове комуністичне суспільство, яким захоплювалось багатько соціологів. В числі сих останніх і *Ф. Енгельс* ідеалізував первісне комуністичне суспільство, називаючи племінно-родовий устрій “чудовим”. Але ця “чудовість” його, не кажучи вже про те, що відноситься до найви-

щих, виключних його форм, має цілком умовний характер; на се вказував, зрештою, і сам Ф. Енгельс, кажучи: “Дійсно, по скільки родове суспільство мало організовану продукцію і організований поділ, а також не знало поділу суспільства на класи і визиску людини людиною, воно мало взагалі висшість перед сучасним капіталістичним суспільством”.*) Але навіть ця “висшість” була висшістю *sui generis*: вона впливала з “низшости”, з примітивності суспільної продукції і зараз же виявила свою непридатність, як тільки розвиток продукції, поступаючи наперед, викликав нові способи господарювання і нові відносини в продукції.

*) Ф. Енгельс: “Початок родини, приватної власности і держави”. Ця книжка нині вже багато де в чому застаріла, особливо що до фактичного матеріалу.

II. ПОЧАТКИ ПОДІЛУ ПЛЕМІННО-РОДОВОГО СУСПІЛЬСТВА НА КЛАСИ.

Ми вже вказували на те, що племінно-родове комуністичне суспільство піднесло до високого рівня продуктивність людської праці і тим створило додаткову працю — додатковий продукт. Але той додатковий продукт поділявся рівно між всіма членами продукуючої групи, або переховувався, як запас, в спільних групових, родових чи племінних маґазинах — для задоволення спільних потреб.

Та се саме піднесення продуктивності праці повело до індивідуалізації господарства: людина, власне невелика людська група — родина вже була в стані забезпечити себе своєю власною відокремленою від спільної продукції, працею, особливо при розвиненій хліборобській культурі. Територія племені на котрій живуть роди, громади (оселі), родини, — вважається добром всіх членів племені. Роди (чи оселі) ведуть колективні (гуртові) господарства спільними силами роду; але з часом, коли ґрунти вже розчищено, коли підготовити посів і зібрати зробилось під силу окремій родині, з'являється, поруч з громадським, родовим, індивіду-

ально родинне уживання певних ділянок племінної території — тоб-то індивідуальне господарство. Племя пильнує за тим, щоб пайка, зайнята тою чи іншою родиною, дійсно нею оброблялась і друге — щоб додатковий продукт не згромаджувався у таких родин у великих розмірах, а йшов на допомогу слабшим членам роду чи племені. Коли ґрунт обробляється родиною, він залишається в її користуванні на необмежений час: право на нього, на посажені на нім дерева і т. п., переходить з батьків на дітей. В скотарських племен індивідуалізується догляд за худобою: остання переходить в індивідуальні родинні господарства, але племя пильнує при сім, аби додатковий продукт родинного господарства (надвишок над реальною біжучою потребою родини) повертався в спільний фонд громади.

Але процес індивідуалізації господарства йде далі, переступаючи через ті обмеження, які йому ставить племінно-родова суспільність, при звичаєна до колективної господарки і пересякнута комуністичною психологією. Освоєний родиною ґрунт закріплюється за нею, або за групою родин. Родове колективне господарство розпадається на окремі родинні господарства (майбутні “задруги” та “дворища” у Словян).

Громади, що заступають з часом ролі, намагаються також задержати цей процес індивідуалізації господарства, але інтенсифікація господарства, зв'язана з індивідуалізацією його, бере своє: що найбільше — громаді вдається задержати у своїм колективнім володінню полеву землю, пасовиська, але самого продукційного процесу, вона не в стані задержати в колективних (громадських, гуртових) формах. Основною організаційною формою продукційного процесу стає родинна спілка: здебільшого велика родина, в кілька подружених пар, на чолі з батьком — головою родини. Організована суспільна продукція і організований поділ вироблених продуктів замінюються *неорганізованою продукцією і неорганізованим поділом*.

Індивідуалізація господарчого процесу потягла за собою великі зміни: витворений додатковою працею додатковий продукт також індивідуалізувався, дробився по окремих родинах. Він вже не йшов у спільний фонд; а нагромаджувався в окремих господарствах, при чому одні господарства багатіли, а інші (яким через щось не поталанило) бідніли. Не маючи вже тої підтримки при біді, яку мали при комуністичнім господарстві, коли і надвишок продуктів і недостача їх відбивалась однаково на всіх

членах роду, прибиті бідною господарі мусіли звертатись за допомогою до заможніших. Так індивідуалізація господарчого процесу вела до створення в племінно-родовім суспільстві економічної нерівності і залежності бідніших членів від заможніших.

Використати ту залежність заможнішим господарям було дуже легко: треба було лише навчитись привласнювати витворений чужою працею додатковий продукт. Можливо, що дійти до цього племінно-родовому комуністичному суспільству було трудно, але з часом воно досягло і свого.

Починаючи з цього моменту, організатори продукції — старшини, ватажки, ради старшин, підводять під свій авторитет економічну базу. Так, в *Полінезії* ватажком являється той, хто має найбільше кокосових пальм і хлібного дерева. У деяких *Індіанських племен Північної Америки* так само можна було простежити, як нагромадження багатства ставало поволі базою влади: обраний ватажком мусів справляти періодично пири своєму племені. Таким чином небагатий член племені вже не міг рахувати на провідну, старшинську роль в племені (не міг бути організатором).

Але втрати, що їх ніс ватажок, даючи пири родові чи племені (пири спочатку були особли-

вою формою поділу між членами племені накопиченого у ватажка додаткового продукту) швидко повертались ватажкові сторицею. Ватажки починають завзято і немилосердно стягати зі своїх соплеменників чим раз то все більшу данину: продовольчі продукти, шкіри, худобу, віск і так далі. Всі додаткові продукти, виготовлені членами племені, а часом і продукти необхідні для прожиття, скупчуються в руках організаторів: ватажків, старшин, чарівників. Скупчуючи все більші багатства, ватажки доходять все до більшої влади, повертають людність племені в своїх підданих, доходять до того, що продають членів племені як худобу (як це роблять монархи примітивних племен *Африки*), все майно підданих вважають своєю власністю (*полінезійські племена*); де існує канібалізм, ватажки монархи їдять м'ясо своїх підданих, маршують його (як, наприклад, у *Ново-Каледонійців*); претендують на ґрунт племені, як на свою власність.

Багатство — накопичений додатковий продукт — дає можливість (патріярхові, монархові тощо) удержувати біля себе озброєну банду, дружину, чи то найману, чи складену іншим способом. Спіраючись на ту дружину, ватажок забезпечує собі нормальне поступлення данини

зі своїх підданих, а також захоплює в свої руки здобич у війні.

Війни, що ведуться в цім періоді без кінця, набирають нового характеру. Коли перед тим вороже плем'я вирізувалось до ноги, нині, коли людська праця дає додатковий продукт, переможені забираються в неволю і або вживаються для праці в господарстві побідників — в першу чергу в господарстві ватажка та його дружинників, або продаються іншим племенам, де потреба в невольниках більша. На кону суспільного життя починає все виразніше вимальовуватись постать невольника; з'являються величезні гареми ватажків.

Торговля, початків якої можна шукати вже в племінно-родовім комуністичнім суспільстві, тепер, коли з одного боку продукція окремих племен спеціалізувалась, коли з другого боку великі багатства зосередились в руках невеликих груп, починає розвиватись швидким темпом. Організатори, ватажки стають в той же час і купцями.

Індивідуалізація господарства, привласнення додаткового продукту, торговельні зносини втворили-й скріпили поняття приватної особистої власності. Найбільше потрудилась над цим звичайно організатори, ватажки.

Відповідно до нових форм продукції, витворились в племінно-родовім суспільстві і нові форми суспільного життя та нова психологія (ідеологія).

Однородне племінно-родове комуністичне суспільство поділилось на неоднородні групи-зародки майбутніх суспільних клас. Організаційні, керуючі функції перейшли до маючих, заможних верств, при чому ці верстви виконували їх або в формі індивідуальній (деспотична влада ватажків, так звана патріярхально-монархічна влада), або в формі колективній (“демократія” владуючої верстви), або нарешті в формі комбінованій (влада воєнного ватажка і ради старшин при ньому). Перша форма найбільше поширена. Уряд ватажка наслідний. Часто ведеться боротьба між цивільною владою старшин, військовою владою ватажка і владою касты чарівників, волхвів. В основі її лежить *боротьба за розподіл привласненого чужого додаткового продукту* і відбувається ця боротьба в сфері заможнішої, експлуатуючої верстви, не змінюючи загальної тенденції переходу всіх організаційних функцій, всієї влади до рук заможних членів племені.

Чи зосереджується влада в руках деспотичного ватажка, патріярха, монарха, князя, чи

зосереджується в руках колегії, однаково твориться в племінно-родовім суспільстві аристократична верства, верства маючих. Племінні чи родові ради старших віком, а часом старші покоління мужеські верстви, поволі перетворюються в ради заможніших членів роду-племени. При виборах відвигається на перше місце маєтковий ценз (*Мелянезійські племена, деякі Індіанські племена Північної Америки, Греки гомерової доби і т. д.*). Цей процес творення аристократичної, владущої верстви часто прискіпувався завойовуваннями: банда завойовників, осівшись на території підбитого племені, перетворювалась в “білу кістку”, владущу, аристократичну клясу. Та як би не формувалась ця верства маючих і визискуючих, — все йшло до обєднання в її руках всієї політичної влади.

Індивідуалізація господарчого процесу, розкладаючи матеріяльну основу племінно-родових комуністичних форм, відвигає замість принципу родового — принцип територіяльний. Не родові, а територіяльні організації — сільські громади стають першою суспільною організаційною формою поза родиною.

Родина формується в сій стадії суспільного життя остаточно, як окрема господарська одиниця, на чолі з батьківською патріархальною

владою. Се не мала родина з чоловіка та жінки: її голова — найстарший віком — дід, батько, чи старший брат, — який рідко коли вибирається, займаючи своє становище частіше по старшинству. Голова родини здебільшого має дуже великі права що до її членів і майна, так що така семья являється мініатюрною відбиткою вищої суспільности: деспотичного панування ватажків, патріархів, монархів над своїми підданими.

В суспільній психології dokonуються дальші глибокі зміни: наростає культ небесних сил, розвивається культ предків. З одного боку, в наслідок відділення організаторської праці від виконуючої, в наслідок роздвоєння продукційного процесу, що почалося з перших же ступнів організованого суспільного життя, світогляд людини став також роздвоєним, дуалістичним та авторитарним. Чоловік бачив в племінно-родовім суспільстві керовників і виконавців. А через те, що племя-рід для него були всім, що поза родом він не мислив свого існування, законів розвитку природи він не знав, — чоловік переносив своє дуалістичне авторитарне поняття про рід-племя на всю оточуючу природу і в ній бачив дві сили — керовників і виконавців. Виконавцями були всі

сили і явища природи — грім, блискавка, сонце, місяць, ліс, вода і так далі, а керівниками їх — стали згодом невидимі духи, “душа” тих явищ (по аналогії —) з душею — організаційним центром — людини). Так розвинувся натуральний фетишизм. Раніш неорганізований зовнішній світ перетворився для людини в організовану, одушевлену природу, в якій відбувались — під керуванням небесних сил дуже складні процеси, подібно до процесів в племінно-родовім житті. З другого боку, індивідуалізація господарчого процесу викликала другу важну зміну в суспільній психології: без-персональні представлення про ту божеську силу, що наповнює світ, уступають місце індивідуалістичним поняттям про світ і про богів. Бог починає мислитись по образу деспотичного ватажка племені — багатого, сильного, жорстокого правителя і судії (бог єврейських племен), або групи таких ватажків, чи ватажка з дружиною.

Нові релігійні представлення на стільки сплутуються з новими племінно-родовими порядками, що часто суспільна психологія затруднюється провести межу між двома світами — божеським і людським. Керуючі, заможніші члени суспільства мисляться спорідненими з божеськими силами, людьми, на яких спочиває

особлива божа ласка. Особа ватажка-монарха робиться цілком “божественною” та недотикальною (японський мікадо, хозарський коган, монарх ватажок у Інків і т. д.). Всі ці зміни в суспільній психології мали надзвичайно велику вагу: вони освячували той процес індивідуалізації господарства і поділу суспільства на класи, який з труднощами пробивав собі дорогу, освободжуючи племінно-родове суспільство від пут комуністичної психології; вони прокладають місток між людиною і досі грізною, чужою, незрозумілою і ворожою природою, наближують зовнішній світ до людини, споріднюють ці два світи, роблять людину певнішою своїх сил, штовхають її до пізнання природи, до аналізу і систематизації явищ в ній.

Висока продуктивність праці, зосередження додаткового продукту в руках організаторів продукції (в тому числі і військової справи), звільняє тих організаторів і “сторожів віри” від безперервної, утяжливої фізичної праці і тим дає можливості до психологічного їх розвитку. Ці групи суспільства мали вже можливість гострити свій розум, накопичувати і передавати з покоління в покоління свій досвід, свої знання, вносити в дальший розвиток суспільної боротьби з природою більше розуму, свідомої

людської волі. Технічний поступ робить в сім часі великі успіхи. До деревляних і камінних виробів долучаються вироби бронзові та залізні. В наслідок того господарчий процес ускладняється, викликаючи все новий і новий суспільний поділ праці: на арену людського життя вступають нові суспільні групи — майбутні ремісники, торговці. Життя складнішає. Суспільна психіка часто спізнюється від розвитку продукційних сил, виявляє себе як сила консервативна, бореться проти нових суспільних тенденцій, але кінець кінцем завше усвідомлює нові умови суспільного матеріального буття, освячує їх, аналізує і доходить до нових поліпшень в продукції, в організації форм суспільного життя.

III. ВИТВОРЕННЯ КЛАСОВИХ ФОРМ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ.

Одночасно з порушенням однорядности племінно-родового суспільства, яке (порушення) випливало з витворення нових господарчих форм, ускладнялась і справа регулювання відносин між окремими членами і групами суспільства.

Економічна диференціяція, суспільний поділ праці, нагромадження матеріяльних багатств в руках певної суспільної групи в наслідок привласнення нею витвореного іншими групами додаткового продукту, всі ці зміни, які знайшли своє остаточне уформалення в поділі суспільства на соціально-економічні класи (з'окрема в перевазі територіяльного принципу над родовим зв'язком), — витворили потребу в нових формах суспільного життя. — Племінно-родові комуністичні форми, які стреміли і далі до задержання організованої продукції і поділу продуктів на комуністичних основах, які противились нерівномірному накопичуванню багатств, які все ще хотіли бачити суспільство однородним, складеним з рівних членів-

“братів”, які вороже ставились до процесу індивідуалізації господарства й покладення в основу його принципу приватної власності,—ті форми рішуче не надавались до нових відносин. Їх треба було знищити і витворити нові форми, які задовольняли би вимогам створення міцної класової влади маючих, які, в першу чергу, забезпечували би тій верстві набуті вже нею матеріальні багатства і дальший зріст тих багатств шляхом побирання з немаючої частини суспільства різного роду податків та примушення її до невольничо-кріпацької праці в своїх маєтках. Инакше кажучи необхідно було витворити такі суспільні організаційні форми, які забезпечили би за організаторами продукції право на привласнення витвореного працюючими виконавців додаткового продукту. В цім мала полягати головна різниця між владою організаторів у племінно-родовім комуністичнім суспільстві і їх же владою в класовім суспільстві, що набрало назви державного суспільства, чи держави. Ця різниця потягла за собою всі ті надзвичайно важні численні і складні явища, якими характеризується і різко відрізняється від попередніх організаційних форм класово-державне суспільство.

З цього переходового періоду власне і починається історія всіх культурних народів. Ман-

дрівки, розселення, війни різних рас і племен (розселення семітів у Месопотамії, грецька колонізація на світанку грецького життя, монгольські розселення в Китаю, Передній Азії і в Східній Європі і т. д.), сполучаючись дуже часто з підбоєм тубільних племен, прискішують процес творення класових суспільних організаційних форм. Підбите племя звичайно повертається в кріпацько-невільничу, визискувану, політично безправну верству. Племя завоювників, чи точніше його владуща верства, поповнена часом членами владущої верстви підбитого племені, поверталась у владущу, визискуючу класу. Цим останнім шляхом, шляхом насильного підбою, повстало дуже багато класових суспільств там, де вони без цього повстали б далеко пізніше і певно в децю інших формах.

На жаль, писана історія народів повстає так пізно, що рідко в якій історії можна знайти певні відомости про перехід того чи іншого народу від племінно-родового комуністичного до класового суспільства. Історія може найбільш інтересних з усіх старовинних суспільств — Китаю і Єгипту — в цім періоді майже зовсім не відома. Не вистарчає історичних відомостей і про інші, пізніші, в тому числі і європейські

народи. Та і тут, як і при дослідях над попередніми стадіями людського суспільного розвитку, в допомозі стають спостереження над початками класового устрою у різних примітивних народів, що заховались протягом ХІХ, а деякі і до ХХ віку.

Особливо інтересний матеріал дають державно-класові утвори Кафрів, Негрів, Пануа, *Туарегів*, примітивних *Арабських племен* і держава *Інків*. Почнемо з останньої.

Величезна держава Інків — в Перу — powstała деś в ХІ—ХІІ віці шляхом завоювання Інками сусідніх племен. Завойовницьке плем'я Інків, складене з чотирьох родів, перетворилось у владущу, аристократичну верству в державі. На чолі держави стояв ватажок-монарх, “божеського” походження, до якого не можна було без особливих церемоній ані наближатись, ані тим більше доторкатись. Монарх, аристократія, священича верства побірали на своє утримання доходи з земель, користувались кріпацькою працею підвладної людности, примушували цю останню ходити на війну. Підвладна людність, організована в племінно-родових формах, провадила господарство здебільшого спільними силами, громадою і жила в спільних комуністичних домах. Таким чином держава Ін-

ків дає нам інтересний зразок підпорядкування класовим суспільством племінно-родових комуністичних форм, зведення цих останніх на становище цілком другорядних, додаткових, і збереження їх в цілях зручнішої експльоатації поневоленої людности. Проістнувавши кілька віків, держава Інків упала під ударами іспанської колонізації.

В північній Африці знаходимо низку примітивних класово-державних суспільних організацій, утворених воєвничими семітсько-берберськими племенами серед підбитої негрської людности. Як на приклад вкажемо на державу *Туарегів*. Заможніші групи завойовників становлять в цій державі політично повноправну верству організаторів-експльоаторів. Підбиті Негри і збіднілі члени племені-завойовника становлять підвладну людність, яка займається хліборобством, пасе стада своїх панів, виконує військову повинність, дає владущій верстві “десятину” від худоби і верблюдів. Окрему верству творять тут ремісники-ковалі, які виробляють зброю для владущої аристократії. Нарешті існує ще одна верства — невільнича, складена з невільників, куплених і взятих на війні: вона сповняє переважно хатню роботу. Під владою Туарегів перебувають інші племена.

на, які, зберігаючи свою власну управу, виплачують владущому племені щорічну данину. На чолі держави Туарегів стоїть головний ватажок — шейх; при нім існує рада з представників владущої верстви. Як бачимо, тут суспільний поділ праці, класова диференціація і відповідна цій останній класова форма суспільно-політичної організації, дійшли вже до високого ступня розвитку.

Там же, в Африці, *Кафрські* племена створили правдиві деспотії, в яких пануючою верствою являються ватажки з їхніми прибічниками і заможніші члени племені. Пануюча верства, це заможні скотарі, які ведуть великі господарства, купують собі багато жінок, керують всім і наказують. Ті що не мають нічого — ні худоби, ні господарства — становлять так звану “собачу” верству, безправну і немилосердно визискувану. Немаючі працюють як кріпаки в маєтках багатирів, вкупі з жінками. Ці останні — при полігамній родині — обзавані й експлуатуються нарівні з “собачою” верствою.

Примітивні *Арабські племена*, які кочують в пустинях внутрішньої Арабії, також дають зразки переходових форм суспільного, громадського життя. Шатри — родини цих племен

обєднуються в родові ґрупи, які входять в ширші племінно-родові обєднання. Ці останні творять союзи та федерації. При цьому інтєресно, що в той час, як влада родового старшини (шейха) має цілком моральний авторитет і, виконуючи її, шейх не привласнює чужої додаткової праці, головний шейх — старшина племені — сполучає з виконанням організаційних функцій побирання різних доходів з караванів і ґрунтів. Головний шейх захоплює ту власне господарство ділянку племінної території, має невільників, які працюють в його господарстві. Він збирає коло себе ріжну голоту, з якої формує військову дружину — опору його влади. Зміцнюючись в своїм становищі, головний шейх перетворюється в наслідного монарха.

В світлі досвідів над згаданими примітивними клясовими суспільствами, виступають ясніше переходові форми суспільного життя і так званих історичних народів. Історія Єгипту, який вже на початках свого історичного життя виступає як цілком клясове суспільство (владує воєнно-бюрократично-священнича верства, верства хліборобів-кріпаків, верства ремісників), історія Месопотамії, Асирії, єврейського народу, історія організованих войовничими арійськими племенами держав в Індії, Ірані,

Передній Азії, історія Спартанської держави і початків Атенської та Римської держав, історія Германців (в епоху германського розселення), історія Болгар, Сербів, Українців, — дає багато матеріалу до характеристики цієї переходової стадії — стадії творення класового суспільства на руїнах племінно-родової, комуністичної організації.

На Україні ця переходова доба представляється так. В період до початку Київської держави українська людність жила хуторами. Кожний рід осідав окремо і жив собі осібно. Господарили великими сем'ями, під проводом старшого. Займались хліборобством, випасали худобу, ловили рибу, полювали за диким звірем, розводили бжіл. Процес індивідуалізації господарства досяг високого ступня: основною господарчою одиницею було велике родинне господарство, організоване в середині на комуністичних принципах. Цим продукційним відношенням відповідали і певні форми суспільного життя. Для вирішення громадських справ сходились старші з родів чи семей на віче. Були подекуди й старшини, але авторитет їх ще не був підсилений ані привласненням чужого додаткового продукту, ані створенням постійної збройної сили. Як треба було перевести якусь

воєнну операцію, збирались всі дужі чоловіки з тою зброєю, яку хто мав, на коні чи піший і воювали. Для оборони ставили городи, в яких мешкали заможніші люде, особливо купці. Процес дальшої клясової диференціяції, а одночасно і консолідації розпорошеної української людности (що в цім часі не мала ще одного спільного імени) в суцільну, звязану одним організаційним проводом клясово-державну суспільність, було прискішено наїздом воєвниче-торговельних Варягів і розвитком торговельних зносин Київської Руси з Константинополем — по Дніпру. Київ зробився осідком найбагатших купців, які потребували охорони. Ту охорону організували бояри, що держали біля себе військові дружини. Спочатку ті дружини мабуť служили головним чином для охорони торговельних міст і купецьких товарів у дорозі. Але швидко було зроблено з них инший вжиток: бояри, а потім князі вибивали військовою силою з хліборобської людности додатковий продукт, що-річну данину — предмет товарових операцій. Так князі з дружинниками та багаті купецькі люде, перебираючи до своїх рук політично-організаційні функції, зосереджували в той же час в своїх руках великі матеріяльні багатства, перетворювали решту люд-

ности в своїх підданих. Поширюючи терени, на яких можна було збирати данину, князі-купці таким чином підводили основн майбутньої Київсько-Руської держави.

Таким чином ми бачимо, що поділ суспільства на класи був викликаний поступом господарчої техніки (індивідуалізація господарства) і ускладненням господарчого суспільного життя (знесення комуністичного поділу продуктів). Цей поступ і це ускладнення виявились на зовні, в суспільній структурі, тим, що керуючі, організаційні функції в економічному процесі (а разом з тим і у всім соціяльнім життю) цілком виразно відбилися від функцій технічно-виконавчих (верства організаторів, аристократів), — при чому — виконання суспільно-організаційних, політичних функцій сполучилось з привласненням додаткового продукту, виробленого виконавцями (підданими). Народження клас йшло в супроводі витворення і зміцнення: а) економічної, соціяльної психольгічної нерівності, яка виявляється поперед всього в тому, що матеріяльні багатства і політична власть зосереджуються в руках одної організуючої і випіскууючої класи, тоді як на долю иншої людности припадають технічно-виконавча праця, економічний визпек, політичне безправя;

б) далекойдучого суспільного поділу праці, який виявляється на початку між иншим в виникненню торговельно-купецької і ремісничої верстви.

Суспільні форми в цім часі дуже різноманітні на зовні. Посідаюча, владуюча верства виникноє то наслідну владу монарха, князя, з радою старшин при ньому, то організує аристократичну колегію, на чолі яксї ставить обраних на певний час старшин, ватажків. Але соціально суть і в першій і в другій випадку залишається одна і та сама. Суспільство залишається класовим, побудованим на визиску. Так само, як не міняє тої суті і те, що в різних класових суспільствах поневолена, визискувана людність творить різні групи: в одних визискувану людність становлять головним чином цілком безправні невольники, раби; в другій закріпощена селянська хліборобська людність, в третій та і друга, в четвертій — до названих груп приєднуються ще й ремісники та купці.

Владуючі верстви бачуть насильничу і грабівничу природу своєї влади і через те починають розвивати акцію в тім напрямі, аби представити перед визискуваними верствами класові суспільно-організаційні форми, класову владу яко безсторонню, понадкласову, нейтральну.

“Сторожі віри” — священники, жерці чим далі, то все більше спеціалізуються в цім напрямі.

Одночасно велика робота ведеться в напрямку вироблення й зміцнення інституту приватної власності.

Ми вже вказували на те, що спочатку зробились приватною, індивідуальною власністю різні прикраси, зброя й різне господарче начиння, котре мала людина для власної потреби. Довший час загалом існувала приватна власність лише на рухомі річі. Земля ж найдовше була і залишилась в громадському посіданні. Першим ступнем до приватного привласнення землі був, очевидно, перехід у приватну власність житла і насильниче захоплення земель воєнними ватажками та їхніми прибічниками. Другим ступнем еволюційного розвитку права приватної власності на землю був поділ поля, яке використовувалось громадою, на окремі ділянки і передача тих ділянок у користування окремим родинам чи господарям на якийсь час. По мірі зросту населення робились періодичні чи неперіодичні переділи належної громаді землі, але з часом, з підвищенням інтенсивності сільськогосподарської продукції, переділи робились все рідше, аж доки ділянки не перейшли

у приватну власність. Непридатне для оранки чи взагалі гуляще поле і ліси залишались в цей і пізніший час дуже довго у спільнім посіданню.

До речі тут зауважимо, сліди цієї суспільної власності на землю, що веде свій початок від громадського посідання землі в племінно-родовім комуністичнім суспільстві, залишилися в розвою всіх народів на дуже довгі часи. Дослід над цими пережитками аграрного комунізму показують, що вони задержались особливо довго там, де до цього доклали рук пануючі класи, тоб то там, де селян обкладалось тяжкими податками за круговою порукою сільської громади чи волости. Яскравим прикладом такого способу охорони аграрного примітивного комунізму владущими верствами може служити Московщина, де сільська община, “мір” з громадською власністю на землю й з періодичними переділами, дожила під охороною царського поміщицького режіму до самого ХХ віку. Економічний визиск селянства, використання його колективістичних нахилів з боку пануючих клас не тільки спiniaли природний розвиток приватної власності на землю і штучно затримували земельний комунізм, але навіть більше, — часом викликали відродження аграрно-комуністичних порядків там, де вони були вже

оджили себе. Так, наприклад, на *Яві* первісний земельний комунізм був зник підчас панування там Арабів. Але пізніше, коли островом заволоділи Голяндці і наклали тяжкі податки на сільські громади, аграрний комунізм знову відродивсь. Само собою розуміється, що цих пережитків аграрного комунізму, які випливають з низького ступня розвитку рільничої продукції, з нерозвиненого, примітивного економічного і культурного життя, ніяк не можна змішувати зі соціалістичними, комуністичними формами великої, колективної рільничої продукції, веденої на основі найвищих досягнень сільськогосподарської культури та машинової техніки, про що говорить модерна соціалістична наука.

В парі з розвитком інститута приватної власності і піднесенням загального культурного рівня обичай (неписане право) стає законом (писаним правом). Але в тому і другому випадку право все більше й більше пересякається принципом приватної власності. Більшість писаних правових норм в старовинних збірниках, які зберіглись, становлять приписи, що торкаються охорони права приватної власності, забезпечення своєчасного повороту боргів довжниками і так далі. Саме право твориться майже виключно після потреб, інтересів і волі владищої верстви.

Духова праця, духові надбання стають привілеєм пануючої, владущої верстви.

Замість племінно-родового психологічного зв'язку назріває згодом, коли на зміну феодалам приходить буржуазія; почуття національного зв'язку, національної єдності, яке старанно культивується буржуазією в її класових інтересах.

КОЖДИЙ

робітник і фермер повинен читати передовсім робітничі часописи!

Чому?

Бо робітничі часописи обговорює кождо подію в краю і в світі лише зі становища інтересів робочого люду.

Одинокую робітничою часописею в Канаді є

“УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ”

що виходить в Вінніпегу два рази на тиждень і коштує лише \$4.00 на рік.

Хто читає “Українські Робітничі Вісти”, виробляє собі суцільний світогляд і може осудити кождо подію в суспільнім життю.

“УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ” виступають проти кождого лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

“УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ” доносять про робітничий рух на цілім світі, про боротьбу робітничої кляси.

Хто хоче знати, як свідомі робітники думають про суспільні події, хто хоче навчитися соціалістичної думки, нехай читає передовсім “УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ”.

Адреса:

“ U K R A I N I A N L A B O R N E W S ”

Cor. Pritchard & McGregor Sts ,

Winnipeg, Man.